

Priredili Ksenija Bilbija
i Branko Anđić

BUNTOVNICE
S RAZLOGOM

■ Laguna ■

Copyright “Las cosas que perdimos en el fuego” en Las cosas que perdimos en el fuego © 2016, Mariana Enríquez
Copyright “Hechos de un buen ciudadano” © 2007, Claudia Hernández
Copyright “Caninos” en Las voladoras © 2020, Monica Ojeda
Copyright “Luz de mi vida, fuego de mis entrañas” en Tristeza de los cítricos © 2019, Liliana Blum
Copyright “Ptosis” en Pétalos y otras historias incómodas © 2008, Guadalupe Nettel
Copyright “Teresa” en Que vergüenza © 2015, Paulina Flores
Copyright “Lo que nunca fuimos” en Cosas peores © 2014, Margarita García Robayo
Copyright “Rapiña” publicado en la revista Letralia: Tierra de Letras © 2005, Yolanda Arroyo Pizarro
Copyright “Tukson. Arizona/Little Rock. Heartland/ Informe 75-43” en Tukzon, historias colaterales © 2008, Giovanna Rivero
Copyright „El sueño secreto de Cenicienta“, El viejo, el asesino, yo y otros cuentos © Ena Lucia Portela, 1993, 1999, 2003, 2006, 2007, 2008
Copyright “La cueva” en Ustedes brillan en lo oscuro © 2022, Liliana Colanzi Serrate
Copyright “La cara sobre la almohada” © 2022, Jennifer Thorndike
Copyright “Nam” en Pelea de gallos © 2018, María Fernanda Ampuero
Copyright “Ay” en Disculpe que no me levante © 2014, Lina Meruane
Copyright “Espejo” en Relatos y resacas (Planeta, 1997) © 1997, Alejandra Costamagna
Copyright “Calculando, recalculando” en Ansíales, perfiladores y otras máquinas del ingenio © 2020, Andrea Chapela
Copyright “Lazán” F5, Reset de la Literatura Latinoamericana, antología de cuentos) (Editorial Piedra Santa, Guatemala) 2010 © 2010, Jessica Clark Cohen
Copyright “Sin luz artificial” en Sin luz artificial © 2004, María del Carmen Pérez Cuadra
Copyright “A mil pies de altura” en Pasaje de ida (Alfaguara, 2018) © 2018, Ariana Harwicz
Copyright “La desazón de ser anónimos” en No aceptes caramelos de extraños © 2011, Andrea Jeftanovic
Copyright “Amarillo eterno” en Almas inquietas © 1999, Solange Behoteguy
Copyright “Reptiles” en Sueños como cuchillos © 2022, Gabriela Mayer
Copyright “En tu cuerpo como en el mío” en Hubo un jardín Copyright © 2022, Valeria Correa Fiz

Translation copyright © 2024 ovog izdanja, LAGUNA

Za našu Ljilju, buntovnicu van kutije, pravog Kalimera

Mi oboje postojimo kroz reči.
Ti – papir – reč – svi.
Ja – papir – reč – ti.
Istim putem stigismo
i tvoje
meni nenadano
„svi“
prlja „ti“ iz mog cilja,
pa širi se i blati
unazad čitav put
moj – do „ja“
krivog što ume
da prepozna samo svoju reč.

Ljiljana Popović Anđić, „Reč“

Sadržaj

Umesto predgovora	13
Marijana Enrikes	33
<i>Ono što smo izgubile u vatri</i>	<i>35</i>
Samanta Šveblin	47
<i>Očajne žene</i>	<i>51</i>
Klaudija Ernandes	53
<i>Dela dobrog građanina</i>	<i>55</i>
Monika Oheda	61
<i>Očnjaci</i>	<i>63</i>
Lilijana Blum	75
<i>Sunce mog života, vatra moga tela</i>	<i>77</i>
Gvadalupe Netel	87
<i>Ptoza</i>	<i>90</i>

Paulina Flores	99
<i>Tereza</i>	101
Margarita Garsija Robajo	117
<i>Ono što nikad nismo bili</i>	119
Jolanda Arojo Pisaro.	131
<i>Zverstvo</i>	133
Đovana Rivero	137
<i>O. Tukson, Arizona. Mala Stena, Hartlend. Izveštaj 75-43</i> .	139
Ena Lusija Portela	153
<i>Pepeljugin tajni san</i>	155
Lilijana Kolansi.	161
<i>Pećina</i>	163
Dženifer Torndajk	175
<i>Lice na jastuku</i>	177
Marija Fernanda Ampuero	185
<i>Nam</i>	187
Lina Meruane.	197
<i>Jao</i>	199
Alehandra Kostamagna	211
<i>Ogledalo</i>	213
Andrea Ćapela	223
<i>Računanje, preračunavanje</i>	226

Džesika Klark.	235
<i>Lasanovi.</i>	237
Marija del Karmen Peres Kuadra.	247
<i>Bez veštačkog svetla</i>	249
Arijana Harviks	253
<i>Na visini od hiljadu stopa</i>	255
Andrea Jeftanović	263
<i>Nemir anonimnosti</i>	265
Solanž Beotegi	275
<i>Večno žuto</i>	277
Gabrijela Majer.	281
<i>Gmizavac</i>	283
Valerija Korea Fic	287
<i>Kako u tvom tako i u mom telu.</i>	289
Umesto pogovora	293

Ksenija: Otkrila sam spisateljice prilično kasno u životu jer mi je socijalističko obrazovanje garantovalo jednakost roda. Ko zna, možda zato reći na srpskom da je neko pešnikinja ili spisateljica nema negativnu konotaciju kao na španskom kad kažeš *poetesa* za razliku od *poeta*! Tako da, pošto mi je rodna jednakost bila zajamčena, nije mi palo na pamet da proveravam ono što su me učili u školi: svi smo bili feministi, navodno, tako da nije trebalo ništa tu čačkati ni proveravati. Studirala sam španski i nikad nisam postavljala sebi pitanje povodom onoga što mi je posluženo na časovima. Tako se ženska hispanoamerička književnost svela na ime monahinje iz vremena kolonijalnog Meksika, protofeministkinje iz sedamnaestog veka, sestre Huane de la Krus, i to je bilo to... mislim da smo možda pomenuli u nekom trenutku dobitnicu Nobelove nagrade iz Čilea (tri veka kasnije!) Gabrijelu Mistral, ali ne i činjenicu kako se govorkalo da je lezbejka niti kako su Čileanke vodile kampanju da se na svakoj novčanici sa njenim likom (5000 pesosa, oko 500 dinara, dakle vrlo, vrlo česta novčanica) napiše da

je lezbejka... da bi narod znao. Ja sam studirala 1978–1982, što znači da smo već mogli da čitamo tvoj izbor *Vavilonska biblioteka: Nova hispanoamerička književnost*, koju si radio sa mojim profesorom Daliborom Soldatićem i koja je objavljena 1978. Mada, koliko se sećam, u toj vašoj vavilonskoj biblioteci nije bilo nijedne spisateljice. I to uprkos tome što je Elena Garo još 1963. objavila u Meksiku *Sećanja na budućnost*, roman bogato protkan magijskim realizmom. Pretpostavljam da joj je činjenica da je (nažalost) bila udata za budućeg nobelovca Oktavija Pasa, iliti „Psa“ (kako smo ga u šali zvali), vrlo samoljubivog političara i muškarčinu, samo pomogla da se svaki njen pokušaj spisateljstva nesrećno završi. To je izvrstan roman koji poseduje sve one kvalitete inovativne proze koje ste pominjali u *Vavilonskoj biblioteci*, ali eto, njeno spisateljstvo je ubijeno ako ne u korenu onda u pupoljku i još je, kao što je to prorekla Virdžinija Vulf, završila u ludnici. A taj vaš u neku ruku antologijski izbor poslužio je potom kao neka vrsta kataloga onoga što treba prevesti da bi jugoslovenska publika znala šta se događa u hispanskom svetu, tako da zahvaljujući vama (koji ste nam gradili ukus dok smo mi sricali španski) i dalje niko nije mislio da u Latinskoj Americi žene pišu... Dizale su se u nebo kao devica Remedios (dok prostiru veš!), bile gazdarice u kuhinji, kao majka Aurelijana Buendije (misliš li da se neko seća da se zvala Ursula Iguaran?), i računale se u stožere porodice, ali nisu odlazile u Pariz da postanu poznati pisci i napišu *Sto godina samoće*. Ostale su same i usamljene više od sto godina. Još godinama spisateljice neće biti na radaru našeg tržišta zahvaljujući tebi i mom profesoru Soldatiću! Ali stvari se menjaju u dvadeset prvom veku, tako da ova tvoja ideja da radimo ovu posebnu antologiju pretpostavljam da je neka vrsta iskupljenja.

Branko: Iskupljenja? Ma kakvi! Ne osećam se dužnikom spisateljica, ni najmanje. Moj predlog da sačinimo ovu knjigu vidim pre kao pokušaj da budemo intelektualno poštenu prema današnjem vremenu, na temelju našeg obostranog dugogodišnjeg iskustva u proučavanju hispanoameričke književnosti. Jednostavno rečeno, stanje u književnosti – naročito u prozi – Hispanske Amerike poslednjih decenija se bitno menja. Tokom „sto godina ženske samoće“, kako je nazivaš – uz retke izuzetke koji samo potvrđuju pravilo, kao što su sestre Okampo, Luisa Valensuela, one autorke koje si već pomenula – sve do poznih decenija prošlog veka žene nisu običavale da, kao muškarci, odlaze u Evropu ili Severnu Ameriku da kuju svoj književni zanat. Potpuno si u pravu. Ali Daliborov i moj izbor od pre četrdeset pet godina samo odražava takvo stanje, i da ga opet pravim – za to doba – ne verujem da bi bio bitno drukčiji. U vreme „buma“, reci mi pošteno, koliko spisateljica je moglo da se meri sa Borhesom, Kortasarom, Vargasom Ljosom, Fuentesom, Kabrerom Infanteom, Onetijem, Donosom? Čujem li tišinu? Žalosno, nepravedno, sociološki uslovljeno, ali istinito. Moja prva *Antologija hispanoameričke pripovetke*, iz 1980, takođe odražava takvo stanje.

Četvrt veka kasnije, međutim, u *Antologiji savremene argentinske pripovetke*, koju smo sastavili moja žena Ljiljana Popović i ja, gotovo polovina zastupljenih imena su spisateljice; ne zbog nove političke korektnosti koja podiže svest o rodnoj ravnopravnosti, već zbog isključivo književnih kvaliteta. Slična je njihova zastupljenost i u zbirci *Otkaçene priče*, koju smo Ljiljana i ja sačinili i preveli 2008.

Kao i ti, i ja sam se formirao u socijalističkoj Jugoslaviji, društvu neopterećenom (bar formalno) rodnom nejednakošću. Moja prva dva urednika bile su žene – Svetlana Velmar

Janković i Tanja Kragujević – i niko se tome nije čudio. Mislim da je to veoma važno za naš potonji profesionalni razvoj jer smo bili lišeni opterećenja potrebe da nadoknadimo rodnu štetu pričinjenu umetnosti pisane reči, dakle – vanumetničkim činocima.

Danas nam upravo *umetnička* merila daju mogućnost da ustvrdimo kako baš spisateljice, više od svojih kolega, guraju napred ne samo hispanoameričku već i globalnu književnost, šireći tematsku lepezu, rušeći tabue, unoseći formalne, stilske, jezičke novine da bi dostigle najviši umetnički nivo; dovoljno je samo letimično se osvrnuti na knjige Zejdi Smit, Arundati Roj, Džampe Lahiri, Čimamande Ngozi Adiči, Lori Mur, Siri Hustved, Samante Šveblin, Monike Ohede, Gvadalupe Netel, E. M. Houms, Rejčel Kask, pa da to bude jasno kao dan.

Koliko god mi je odbojan termin „žensko pismo“ – znam da ga mnoge najbolje spisateljice kod nas i širom sveta doživljavaju kao ograničavajući, ako ne i omalovažavajući činilac jer, bio autor/autorka/pisac/spisateljica, neko jeste ili nije dobar u književnom poslu – mislim da je ova naša knjiga potrebna kao protivotrov intelektualnoj inerciji i patrijarhalnoj recepciji; da podseti neverne Tome da spisateljice ne stvaraju samo „Kon Tiki književnost“, ljubiće za plažu sa udajom na kraju i tužne ispovesti o rodnom zlostavljanju. Da, suprotno tim predubedenjima, upravo one pokazuju veću hrabrost, spremnost da rizikuju u osvajanju novih prostora književne slobode i produhovljenosti. I, naravno, da književne vrline nemaju nikakve veze sa feminizmom, sociološkom, a ne umetničkom pojavom, kako god ga shvatali.

Šta misliš, da li je umetnički opravdan stav izdavača da je upravo danas u toku novi hispanoamerički bum čiji su protagonisti, ovog puta, spisateljice? Da li je to samo novi

medijima proročanstva da će nam doneti puno preokreta, pojačati intenzitet trenutka i učiniti da se osećamo povezanim sa sobom i govorimo svoju istinu! I da ne zaboravim u ovom hormonskom žaru, podstaknutom kako krvavom tako i tamnom stranom meseca, da dodam još jednu konotaciju benga hispanoameričke književnosti: tu je i značenje šiški, koje, moraš priznati, i te kako znaju da ukrase ženska lica. Pritom ne mislim samo na frizuru Engleskinje Rejčel Kask i Čileanke Marije Luise Bombal!

A ako baš hoćeš da poredim beng sa bumom, spisateljica ma se fućka – što bi rekli naši bivši zemljaci – za ispisivanje *totalnih romana* čiji je cilj pripovedanje geneze sveta, što je bilo vrlo srcu priraslo autorima buma. To ti je, bre, za današnje pojmove, čista mitomanija od pre pedeset godina! Prošli vek! Beng buntovnice nisu stupile na scenu da traže revanš. Pišu priče, hronike, eseje, svaka na svoj način u političkom i estetskom smislu, i naravno, ne uzimajući rodnu ravnopravnost zdravo za gotovo kao što sam ja u jugoslovenskom socijalizmu radila. I tek mi je u američkom kapitalizmu, kad sam otišla u SAD na postdiplomske studije, palo na pamet da prozovem moje profesore povodom onoga što su nam stavljali u naslovne planove.

I pravo da ti kažem, stvarno sam se nasmejala (sigurno je sve to zbog večerašnjeg krvavog meseca) dok sam čitala tvoje primere *ne* pokajanja i „stanja u prozi“: dakle, svodi se na to da dok si pisao sa mojim profesorom Daliborom Soldatićem niste uvrstili nijednu spisateljicu, a onda kad ti je saradnica postala Ljiljana, odjednom su ta četiri oka videla neku drugu sliku, te su se tu pojavile i žene-pisci.

Branko: Što bi otmeno rekli Englezi, *I beg to differ*. Ljiljana i ja smo oduvek bili književni heteroseksualci: ona je

otkrila i prevodila Đardinelija, Martinesa, Blajstena, Paduru, a ja Samantu Šveblin, Anu Šuu, Lilijanu Her, Alehandru Kostamagnu. Smešila se ti ili kikotala zbog krvavog meseca, ubeđen sam – i na tome insistiram – da je pre pola veka u Latinskoj Americi postojala drastična razlika u kvalitetu i kvantitetu između pisaca i spisateljica. To ne znači da nije bilo izuzetaka, kao već pomenuta Luisa Valensuela (čiju si knjigu *Promena oružja* ti odavno proročki prevela), Kristina Peri Rosi i Klaris Lispektor – „serijski ubica svojih čitalaca“, kako ju je u šali prozvao Bolanjo – ali one samo potvrđuju pravilo. Ovo nije moj mačistički, već književni sud.

Za današnje „stanje u prozi“ mislim da ti je termin „beng“ odličan i doličan, pa predlažem da ga odsad koristimo: bum nagoveštava jaku eksploziju, a (big) beng – eksploziju s rađanjem novog kvaliteta, upravo ono što se događa sa knjigama koje pišu – nazovimo ih tako iz nužde – spisateljice dvadeset prvog veka. Meni je ova naša knjiga upravo dokaz toga: ne samo „količinskog“ povećanja izvrsnih spisateljica nego i širenja književnih vidika, osvajanja novih tematskih, pa i jezičkih i zanatskih prostora, što sve znatno obogaćuje savremenu hispanoameričku prozu.

Kao pisac, volim dobre i neizlizane metafore, pa bih, onako skroz neakademski, čak nazvao beng pojavu „književnošću krvavog meseca“: osim savršene atmosfere za čitanje, na primer, proze mlade Ekvadorke Monike Ohede, protagoniste tzv. „andske gotike“, krvav mesec budi asocijacije na nešto tajanstveno, libidozno, raspusno, jeretično, zabranjeno – što su sve epiteti često udeljivani delima savremenih spisateljica. Da li se slažeš i u čemu ti vidiš glavne vrline beng-a?

Dok predveče sa svoje terase gledam krošnje ozelenelog drveća Botaničke bašte, osmeh mi budi činjenica da se više niko ne usuđuje da pominje fizički izgled uspešnih

spisateljica, što je svojevremeno bila muška navada: to me podseća na dane kad se, za vreme tvog učešća na književnom kongresu koji je organizovao Mempo Ćardineli u argentinskom Ćaku, jedan tamošnji novinar usudio da ti udeli pohvalu da si „ne samo zgodna nego i baš učena“, zbog čega si, čini mi se, napravila opravdan skandal.

Ksenija: Setio si se toga, „ne samo zgodna nego i inteligentna“; rekao je to predstavljajući me publici! Ja sam volela da prepričavam taj kompliment iz prošlog veka, iz neke 1996. godine, jer činjenica je da je, što se njega i svih muškarčina njegove generacije tiče, to bio kompliment, ali ipak nisam ništa uradila povodom toga osim što sam se široko i možda malo zavodnički osmehnula. Nikakav skandal nisam napravila. Možda sam ironično podigla obrvu pokušavajući da u publici pogledom obuhvatim sve one žene mojih godina koje su znale da je u pitanju kompliment dobroćudnog dekice koji nikada ne bi razumeo uvredu sadržanu u svojim rečima. Zato, zbog tog prećutnog, strpljivog i vrlo tolerantnog razumevanja ni moja generacija ni ja nismo nosioci *Me Too* pokreta! Dok smo moje drugarice i ja pokušavale da podrugljivo razumemo i ismevamo muškarce koji bi nas prvo odmerili a onda pohvalili našu (neočekivanu?) inteligenciju, beng buntovnice su ih jednostavno skinule sa platnog spiska. Odjebale, rekla bih da nisam iz fine kuće.

Dok smo mi slušale Virdžiniju Vulf, koja nam je 1929. godine (kad se rodio moj tata) savetovala da bez para i sopstvene sobe ništa nećemo postići, dok smo se polako uspinjale na podijum na kome su nam napravili malo mesta sa koga smo mogle da se oglasimo i ironično osmehujemo, dok smo mi analizirale Antigonu, Madam Bovari i Hedu Gabler, divile se revolucionarnom Ibzenu koji je u svom

liku video očevu ćerku, a ne muževljevu suprugu, one su uzele svoje telo u svoje ruke. Eto, to su uradile, i u tome je vrlina buntovničkog bengala! Umesto da sa pozornice traže saučesničko razumevanje feminističke publike, one iskorišćavaju postojanje društvenih mreža, koje im dozvoljavaju da od plamičaka stvore lomaču. O koju će se malo ogrejati, tu i tamo nešto spaliti i dobro se provesti. Ne plaše se. Pišu o sopstvenoj seksualnosti. Zezaju se. Žive život i opisuju ga u svim njegovim naborima, oblinama i krivinama. Iz prve ruke. I nije to ono što su neki tamo nazvali *menstrualna proza*, ali i da jeste, šta je tu loše? Da nam nije menstruacije, ne bi bilo života. Svesne su da masovni pokreti mogu da se banalizuju i marketizuju, ali one su uzele dizgine u svoje ruke i preko društvenih mreža se pronalaze, podržavaju i pale. Lepo iskorišćavaju to što su većina. I pričaju šta hoće i kako hoće... i neće. Nadam se da ćemo uspeti da se dogovorimo oko briljantne priče Argentine Marijane Enrikes „Ono što smo izgubile u vatri“ i uvrstimo je u našu antologiju. Grohotom bi se nasmejale da ih neko nazove muzama, a pravo da ti kažem i sama sestra Huana de la Krus, koju sam na početku pomenula kao slavni stožer našeg nastavnog programa kasnih sedamdesetih godina, i koja je proglašena za desetu muzu (kakva čast, rekle bi ironično beng buntovnice) sigurno bi im se pridružila i zajednički se kikotala s njima uz vatru. One obelodanjuju rodno nasilje, pokazujući da žena koja nosi pripijenu mini-haljinu i krene prečicom do kuće ne traži da bude silovana. Je l' ti shvataš da je do pre devet godina, do 2013, u Boliviji postojao zakon da ako se silovatelj žene njom oženi izbegava bilo kakav krivični postupak? U Argentini je taj zakon postojao do 2012, u Kostariki do 2007. a u Urugvaju do 2006. godine. Mislim da u Dominikanskoj Republici taj zakon i dalje postoji! Beng buntovnice su

politizovale svoju intimnost i pišu u sadašnjem vremenu čak i kad to ima mitski puls, kao kod Monike Ohede. Njihova estetika je etička i politička, a žargon, u mnogo slučajeva, ulični, direktan i irreverentan.

Dok sam čitala ovo što si napisao, palo mi je u oči da kad god pominješ spisateljice, tu su sa imenom i prezimenom, a kad pominješ pisce muškog roda, onda je dovoljno samo prezime. Nadam se da će se ta praksa uskoro promeniti...

Kako ti vidiš, čuješ i doživljavaš beng buntovnice?

Branko: Kao neko ko se hispanoameričkom prozom bavi (sramota me da priznam koliko dugo), doživljavam beng butovnice kao novi kvalitet: kao spisateljice koje osvajaju nove tematske, stilske, ali kako si i sama rekla, i nove poetičke prostore. Uporedio bih njihovu ravnodušnost prema tradicionalnim pohvalama od kojih stolicima žene-pisci nisu mogle da se oporave („muze“) sa onim već davnim vremenom kad su se prethodnici i protagonisti buma oslobađali kompleksa niže vrednosti u odnosu na svoje evropske i severnoameričke kolege i shvatali da ih ništa ne sprečava da eliotovski posegnu u svetsku književnu baštinu i da pišu šta i kako hoće; kao što se (Salvador) Elisondo usmerio na *I-Ching*, (Severo) Sarduj bio bliži Filipu Solersu nego zemljaku Karpentjeru, (Hulio) Kortasar stvorio pripovedačku sinkopu iz severnoameričkog džeza, itd., ti pisci su se jednostavno oslobodili kostumbrističkog tereta mentalnog turizma i okamenjene simbolike i shvatili da je čitav svet njihov, a granica – nebesa.

Kao pisac, skidam protagonistkinjama benga kapu što bez zazora eksperimentišu formom, strukturom i jezičkim registrima i što svakom novom knjigom rizikuju, i to baš u vreme konzervativnog kukavičluka i marketinške igre na

sigurno, kad – opet da se setim Kortasara – pisci uglavnom nastoje da svoje čitaoce (a pogotovu izdavače) pobede na poene, dok beng autorke idu na nokaut. Pre desetak godina, u predgovoru za jednu antologiju, izneo sam mišljenje da su krajem prošlog veka i prvih godina ovog, mnogi daroviti hispanoamerički pisci odustali od velikih ambicija i negdašnjih ideala i prešli na štancovanje manje-više konzumentskih knjiga za masovnu jednokratnu upotrebu (padaju mi na pamet Pedro Mairal i Santijago Gamboa). Beng je sušta suprotnost tome. Dovoljno je samo prelistati krajnje originalne, izvrsne romane Monike Ohede (*Mandibula*), Đovane Rivero (*Tukson*), Samante Šveblin (*Spasonosna razdaljina*), ili jeretičke pripovetke Ene Lusije Portele, Alehandre Kostamagne, Jolande Pisaro Arojo, pa da sve ovo postane kristalno jasno.

Kad sam studirao antičku književnost, prvo što se saznavalo o pesnikinji Safo bilo je da je bila lezbejka. Jaka stvar! Međutim, nikad se niko nije osvrnuo na činjenicu da su biseksualnost i homoseksualnost u antičkoj Grčkoj bile normalne, društveno prihvaćene pojave koje su se uzimale zdravo za gotovo. Ne bi me čudilo kad bi neka organizacija za zaštitu ljudskih prava danas pozvala na izbacivanje iz programa studija Platona, Eshila, Sofokla, Aristofana i Aristotela zbog pedofilije, uz revizionističko ustoličenje Safo na pijedestal boginje nad boginjama zbog vizionarske afirmacije njene seksualnosti. Doba hipertrofirane političke korektnosti i nove normalnosti često dovodi dobre namere do njihovih apsurdnih suprotnosti. Imam utisak da postoji ta tendencija i u pogledu recepcije dela beng spisateljica. Kao što se svojevremeno govorilo da je bum u stvari vešta operacija grupe lukavih izdavača i pisaca, tako će i beng zacelo biti praćen zlim jezicima, nipodaštavanjem, seksističkom

agresivnom retorikom iz oba tabora (mačističkog i feminističkog). Neki će to pokušati da iskoriste za sticanje književne slave neknjiževnim sredstvima. Ali ni u tom pogledu ne brinem, jer će visok umetnički kvalitet razdvojiti žito od kukolja, kao što uvek na kraju bude, a bez lažne skromnosti, mislim da ova knjiga u tome može da pomogne.

Smatraš li da bi radikalizacija feminizma i posledice *Me Too* pokreta mogle da naude ili čak da – paradoksalno – pomognu afirmaciji beng buntovnica?

Ksenija: Potpuno si u pravu što se tiče seksualnog revizionizma, žita i kukolja i nade da seksualna orijentacija neće postati aršin dobrog pisanja! U ovim pričama koje se ja spremam da toplo preporučim za našu antologiju, i heteroseksualnost i homoseksualnost i poliamorija se pojavljuju, ali ne kao norme ili kritike. Jednostavno su to mogućnosti odnosa između osoba koje postaju teme! Imam utisak da ih uopšte ne zanima da raspravljaju na temu seksualnosti, već da o njoj pišu.

Sad kad si pomenuo Kortasara, setila sam se i one njegove prilično nedolične tipologije čitalaca iz romana *Školice*: „ženka“ i „saučesnik“. Po njemu, čitalac-ženka nije zainteresovan da čita komplikovana štiva koja bi ga terala da se isuviše udubljuje u to šta je pisac hteo da kaže jer bi ga to omelo da udobno sedi u fotelji i uživa. Za razliku od takve čitalačke publike koja bi mogla da svari samo prvi deo njegovog romana i to sledeći poglavlja po redu, postoji i takozvani čitalac saučesnik. Polni binarizam je mnoge kritičare doveo do toga da ga greškom zovu „muški čitalac“. (Ja lično pokušavam da ne padnem u zamku gramatičke rodnosti i nazovem tog „čitaoca-ženku“ čitateljka jer tako otvaram vrata mogućnosti da taj nesposobni i ograničeni čitalac bude muškog pola!)

Čitalac saučesnik je sposoban da se unese, prati i oseća štivo kao da je sam autor (obično muškarac) i zna kako da skakuće po Kortasarovoj školici i navodno shvati šta je pisac hteo da kaže. Problem, naravno, nije u razlikovanju vrsta čitalaca, ima nas raznih, nego u nazivima koje im taj stožer buma daje direktno vezujući ženskost za inferiorni intelekt: dok čitalac-ženka traži sažvakano štivo koje će ga poštediti suvišnog razmišljanja i blago uljuljkati u fotelji, onaj drugi, pravi čitalac (sa mudima?) očekuje provokaciju i traži da ga tekst odvede u neočekivanu mentalnu stranputicu. Kortasarov Oliveira, glavni muški lik u romanu *Školice*, zna kako da kritički čita, za razliku od ženskog lika Mage, koja navodno nije dorasla takvom zadatku. Meni je zanimljivo da na kraju Oliveira ostaje da skakuće između dva poglavlja, potpuno upleten u vrzino kolo i bol egzistencijalnog lavirinta. Za razliku od njega, ja bih rekla da Magu uopšte ne zanima književno štivo tog tipa, ali je zato sposobna da oseća bol povodom smrti svoga deteta koje umire u drugoj sobi dok intelektualci mlate praznu slamu.

Volela bih da zamislim da je Maga otišla iz Pariza u Buenos Ajres, gde je rodila još jedno dete i da je ta ćerka jedna od manifestantkinja koje od juna 2015. godine protestuju avenijama argentinske prestonice zahtevajući društvo u kome neće biti *Ni jedna [žena] manje (Ni una menos)*. Kao i pokret *Me Too*, bore se protiv rodnog nasilja i seksualnog zlostavljanja. Društvene mreže su im pomogle da shvate da nisu same i da iskustva onih koje su na sopstvenoj koži osetile te zločine nisu izuzeci. Prema podacima Ministarstva bezbednosti u Argentini je, na primer, 2015. godine prijavljeno 3746 slučajeva seksualnog nasilja, dakle više od 10 napada dnevno! Ali da bi stvarno došlo do promene u društvu čiji je neprikosnoveni princip superiornost muškog pola nad ženskim, potrebna je

zvuči kao fragment dnevnika u kome opisuju ne samo međuljudske odnose nego i traumatu koja ostaje posle masovnog silovanja, kao što možemo da pročitamo u pričama „Niko i ništa“ Meksikanke Lilijane Blum i „Zverstvo“ Portorikanke Jolande Arojo Pisaro.

Mogla bih ja tako unedogled, ali moram negde da stanem i da ti dam reč, jer ono što ne treba nikada da zaboravimo jeste dijalog i otvaranje prostora onom drugom, koji u tvom slučaju ipak dolazi iz prostora koji je muški.

Branko: Meni je, u stvari, ta promena osećajnosti i perspektive još važnija od tematskog širenja, mada ni to nikako ne potcenjujem. U jednom davnom intervjuu Felini je rekao da su sve bitne priče odavno ispričane i da je njihov broj zapravo prilično ograničen; ali da će budućnost umetnosti biti u znaku ženskog gledišta na njih. Potpuno se slažem s njim, i u današnjoj kinematografiji već uveliko imamo jaka svedočanstva tome u prilog. Kad se bolje razmisli, posle više hiljada godina preovladavanja muškog gledišta (ali i sistema vrednosti), potpuno je logično da sad vidimo kako egzistencijalne teme izgledaju sa ženskog stanovišta. Verujem da se to danas upravo događa u (ne samo latinoameričkoj) književnosti. Meni su, doduše, odavno spočitavali da mi je, kao muškarcu, podjednako bliska ženska perspektiva. U balkanskoj mladosti to me je pomalo brinulo, ali sam u zrelim godinama na to postao baš ponosan, iako ne znam da li je baš tako. Znam, međutim, da sam oduvek imao sluha za ženski pogled na svet; čak i u mom ličnom životu to potvrđuje činjenica da sam od malih nogu imao podjednak broj prijateljica i prijatelja i da se u druženju nikad nisam obazirao na pol. Čak sam i preferans igrao sa nekim ženama, što okoreli kartaroši nikad ne bi!

Za ovu našu knjigu, želim da istaknem to prvorazredno merilo kojim se rukovodimo: sve u nju svrstane priče su napisane sa ženskog stanovišta i iz ženske osećajnosti. I ti to jasno ističeš kad kažeš kako BB ne odustaju od patrijarhatom definisanih „ženskih tema“ – trudnoća, majčinstvo, kuvanje – ali ih drukčije iščitavaju („kroz pukotine, ženskim jezikom koji se oslanja kako na iskustvo tela tako i na psihološko iskustvo“). Meni je za to savršen primer prvo poglavlje izuzetnog, originalnog romana *Nefando* Monike Ohede koji se – kao celovita priča – upravo bavi svešću o stvaranju tog jezika.

Kao što je „kolateralna šteta“ buma bila pojava mnogih drugorazrednih krilatih baba, alefa i aksolotla, primećujem da je u današnje vreme svemoćnog i sveprisutnog informatičarskog marketinga veliko iskušenje patrijarhalnog tematski ženskog epigonstva: već se može čitati pozamašna biblioteka politički korektnih dela o trudnoći, porođaju, zlim muževima, porodičnom nasilju, svakovrsnom rodnom tlačenju. To me smesta podseća na tomove kostumbrističke književnosti posvećene društvenim nejednakostima, diktaturama, tlačenju siromašnih i bogaćenju bogatih, nekažnjivosti moćnika i društvenoj nepravdi. I jedno i drugo mi ukazuju na činjenicu da umetničke vrline jedne knjige ne zavise od teme, ili barem ne zavise *samo* od teme. Što nikako ne znači da treba dići ruke od tih – na kraju krajeva – po svet oduvek suštinskih tema, ali ih valja uzimati kao polazište, a ne cilj. Jednostavnije rečeno, ako se neka priča koju smo ovde uvrstili bavi silovanjem, to nije zbog teme već zbog inovativne obrade visoke književne vrednosti i drukčije osećajnosti. Antologijska pripovetka „Uragan“ Ene Lusije Portele potpuno je „ženska“ mada se, strogo uzev, bavi istim tematskim okvirom kao i neke od najboljih priča njenog zemljaka Pedra Huana Gutijeresa (*Prljava trilogija Havane*). Ta ženska osećajnost

vezane isključivo za istorijska zbivanja, baš naprotiv, i kad pišu o teroru diktature uvode humor, ironiju, sarkazam i kompleksnije emocionalne reakcije od generacije svojih roditelja. U širem generacijskom smislu odbacuju nasleđene hijerarhije, ruše tabue i pre svega uvode nove forme inspirisane globalnim prostorom koji je internet stvorio. Ima tu i potpuno novih tendencija kao što je andska gotika, koja pokazuje da beng buntovnice ne zanimaju ni Makondo kolumbijskog nobelovca, ni *McOndo* Fugetovog raskida sa magijskim realizmom i žudnjom da kroz popularnu kulturu pokažu da je Latinska Amerika deo globalnog društva. Andska gotika spaja prehispansku mitologiju sa urbanom mitologijom u duhu Edgara Alana Poa. Uzgred budi rečeno, u Fugetovoj, relativno apolitičnoj antologiji iz 1994, nema ni jedne jedine spisateljice! Sramota!

Beng buntovnice uglavnom pišu o svakodnevnom kriminalu, porodičnom i rodnom nasilju, ekološkim problemima, mračnom internetu, posledicama emigracije u Sjedinjene Države, femicidu, telu, lepoti, ružnoći, pravima i nepravima.

I ti i ja bismo mogli da napravimo svako svoju antologiju beng buntovnica, ali s obzirom na naš pol, rod, životne puteve koji su tebe odveli kao novinara *Tanjuga* u Argentinu, a mene kao profesorku latinoameričke književnosti u Ameriku, zanimljivije je da napravimo zajedničku zbirku. Predlažem da kao što smo nekada kad smo bili klinci birali timove za „između dve vatre“, ili basket, sad kao kapiteni krenemo sa izborom spisateljica. Jednu ti, drugu ja... dok ne napravimo dva „tima“. Koliko će „igračica“ biti u njima, zavisi od kvaliteta tekstova koje budemo pronašli. Na čitaočima oba pola i svih rodova biće da odluče ko je „pobedio“. Pre svake prevedene priče malo ćemo da popričamo, kao do sada, ali kraće, i da obrazložimo naš izbor. A dok oni čitaju ovu knjigu koju mi sad zamišljamo, možemo da sednemo

ili na neku od tvojih terasa u Beogradu, sa pogledom na Botaničku baštu, na Zlatiboru ili u Buenos Ajresu, ili na trem moje kuće u Medisonu, da pijuckamo valjana vina i razmišljamo o sledećoj književnoj igri!

Branko: Aha, trik je u tome što ko god da „pobedi“, krajnji pobednici su čitaoci. Jer ovakva knjiga ima najbolje izgleda na uspeh ako spaja, sučeljava, meša muško i žensko (argumentovano) gledište.

Moje terase, tvoja idilična bašta, plus u oba slučaja dobar eliksir – tu samo mogu da nam pomognu. Oboje smo, srećom, od onih koji veruju da se dobra književnost rađa (i predstavlja) pre iz zadovoljstva nego iz muke. Kao da nema dovoljno patnje, gneva, nasilja i inata i bez umetnosti! Oduvek se tvrdi da umetnost oplemenjuje; ako je tako, ona ne može biti samo katarza već i istinsko hedonističko uživanje.

Ovo isticanje muško-ženskog ili žensko-mušskog gledišta nije samo stvar našeg poigravanja: znam da nekoliko veoma uglednih autorki čije će se priče naći u ovoj knjizi, u tvom ili u mom timu, gaji i te kakav otpor prema bilo kakvom svrstavanju u ekipe, pokrete, potpisnike manifesta, škole itd. Prvenstveno mislim na odstojanje koje zauzimaju prema etiketi „ženskog pisma“ koje, po njima, nema baš mnogo veze sa umetnošću; lično su mi, neke od njih, to rekle, doduše u četiri oka. Kažu da takve etikete dugoročno štete, iako mogu u datom trenutku da pomognu, naročito manje afirmisanim autorkama, da konjunktorno privuku pažnju izdavača i čitalaca. Kasnije, međutim, takve etikete postaju tesan korset za prave majstorice reči.

Mislim da smo oboje imali to u vidu kad smo birali naše timove: sloboda je najveća strast pravog umetnika, njegovo/njeno najveće uživanje i glavni adut. Da nije tako, Ezru Paunda ili Ernsta Jingera niko ne bi čitao zato što su bili

simpatizeri nacizma, a kamoli Balzaka, koji je bio lihvar, džimrija i pokvareni srebroljubac. Ali, srećom, sva trojica su preživeli u našim bibliotekama, jer su zauvek obogatili duhovnu dimenziju čovečanstva. Da li je Samanta Šveblin bila ekološka aktivistkinja, ili Ena Lusija Portela i Arojo Pisaro tek pobornice za homoseksualnu ravnopravnost, da li su Monika Oheda i Đovana Rivero stvarno mračnjački „otkačene“ ili samo snagom svoje umetničke slobode ruše tradicionalne tabue, biće krajnje beznačajno kad se jednog dana sa vremenskog odstojanja budu vrednovala njihove sjajne knjige.

Pošto naš dijalog uoči čitanja beng buntovnica nije marketinški nego poetički, na kraju bih podvukao našu sasvim ličnu, pomalo kockarsku nameru: kako god obrazložili merila svog rada, svi priređivači i priređivačice bilo kakvih izbora, antologija, kolekcija, uvek su (srećom) subjektivni. Od toga ne treba bežati, niti to poricati. Barem u umetnosti, subjektivnost je dobra, ona ponekad pali sasvim neočekivane fitilje i oslobađa umetnika (ali i njegovu publiku) previše krutih teorijskih stega.

Verujem, sem toga, da nam naše poveliko iskustvo u proučavanju savremene hispanoameričke književnosti daje pravo da zavirimo u staklenu kuglu: proričemo, kao Nostradamus – ili Tarabići – da će barem polovina od književnica ovde svrstanih tek napisati svoja najbolja dela i ući u neki budući književni panteon. Ako tako bude, bićemo srećniji i mi i čitaoci.

Ksenija: Pretpostavljam da mi kavaljerski prepuštaš da izaberem prvu igračicu za svoj tim. Biram, dakle, Argentinku Marijanu Enrikes i njenu priču „Ono što smo izgubile u vatri“.

Marijana Enrikes (Mariana Henríquez, 1973), Argentina

Marijana Enrikes je rođena 1973. godine u Buenos Ajresu i trenutno je jedna od vodećih latinoameričkih spisateljica, što je dokazano dodeljivanjem Bukerove nagrade (2021) i njenim uvrštavanjem u Grantinu listu književnika o kojima će se još čuti. Priča „Ono što smo izgubile u vatri“ na izvestan način je poziv na feminističku borbu, mada je, kao što je sama autorka izjavila u jednom intervjuu, istovremeno i futuristička distopija koja postavlja pitanje u kom trenutku dobronamerni pokret može da postane autodestruktivan, izopačen i manipulativan. Njene priče i romani su servirani čitaocima bez ličnog mišljenja, teze i popovanja; Enrikes vrlo često piše o situacijama koje svakodnevno vidimo na ulicama velegrada mada bismo radije zatvorili oči. Bavi se, dakle, urbanom prozom koja povremeno prelazi u fantastiku, u ono što smo nazvali andska gotika. Nedavno sam u Beogradu, na Vračaru, videla grafit koji me je podsetio na ovu priču: „Nikad tuđa, nikad svoja, bićeš uvek samo moja.“

Branko: Enrikes je doživela ogroman međunarodni uspeh poslednjih godina. Andska gotika takođe (biće o njoj

još povodom Monike Ohede), pa se može reći da je Enrikes, osim nesumnjivih spisateljskih vrlina, bila u pravo vreme na pravom mestu. Vrlo je značajna kao podstrekač ovakvog pisma među mlađim autorima/autorkama. Piše hrabro i izgleda da u tome uživa.

Lično, ne mogu da se otmem utisku da je pomalo precejena, možda zbog trenutka u kojem se pojavila i upravo te njene spisateljske hrabrosti. Možda je to samo moj lični utisak? Uz sve dužno poštovanje koje gajim za njeno pismo, smeta mi donekle što mi deluje kao žanrovski pisac pa se nadam da će osetiti potrebu da svoje delo proširi tematski i poetički.

Ksenija: Ja kad pomislim na novu poetiku latinoameričkog pisma bez razmišljanja stavljam Marijanu Enrikes na vrh liste. Evo ovde kod nas je vidim kao kapitena moje ekipe. I mada sam oduvek znala da naše izdavačke kuće imaju izvrstan njuh za vrhunsku književnost, oduševljena sam što su u pripremi prevodi dve njene zbirke (*Agora* i *Dereta*). Ova priča je u *Deretinom* izdanju i nadam se da će zbirka doživeti više od jednog tiraža. Takođe se nadam da ćeš joj dati još jednu šansu!

Marijana Enrikes

Ono što smo izgubile u vatri

Prva je bila devojka iz metroa. Neki se ne slažu, ili se bar ne slažu da je ona sama uspjela da dosegne uspeh lomača. A bila je sama: devojka iz metroa je propovedala na šest gradskih linija metroa i niko nikada nije bio sa njom. Ali je bila nezaboravna. Lice i ruke su joj bili potpuno izobličeni od jedne velike i duboke opekotine; objašnjavala je putnicima koliko vremena joj je trebalo da se oporavi, govorila o mesecima infekcija, bolnici i bolu. Usta su joj bila bez usana, a nos nemarno rekonstruisan; ostalo joj je samo jedno oko – ono drugo je bilo šupljina na koži – a celo lice, glava i vrat jedna smeđa maska prošarana paučinom. Na potiljku joj je i dalje visio dugačak pramen kose koji je isticao utisak maske: bio je to jedini deo glave do kojeg vatra nije dosegla. Nije dosegla ni do crnpurastih ruku, uvek malo prljavih od novca koji je prosila.

Imala je smeo pristup: ušla bi u vagon, i kad ne bi bilo puno putnika, kad je većina sedela, pozdravila bi svakog poljupcem u obraz. Neki bi s gađenjem ili čak prigušenim vriskom okrenuli glavu; drugi bi, ponosni na same sebe,

prihvatili poljubac; neki bi se jednostavno naježili od gađenja, i kad bi to primetila, naročito u leto kad je koža bila ogoljena, ona bi svojim prljavim prstima pomilovala uplašene dlačice i osmehnula se svojim ustima kao procep. Neki su izlazili iz vagona čim bi je videli kako ulazi. Bili su to oni koji su poznavali njen pristup i koji su hteli da izbegnu poljubac tog jezivog lica.

Povrh svega, devojka iz metroa je nosila utegnute farmerke, providne bluze i, kada je bila vrućina, sandale sa štiklom. Na rukama su joj bile narukvice, a oko vrata ogrlice. Njeno razmetanje senzualnim telom je izgledalo naročito uvredljivo.

Kada je prosila, bila je vrlo jasna: nije skupljala novac za plastične operacije jer one nisu imale smisla. Znala je da nikada neće povratiti svoje normalno lice. Novac joj je bio potreban da pokrije svoje troškove, kiriju i hranu, jer je sa takvim licem niko ne bi zaposlio, čak joj ne bi dali posao ni tamo gde je niko ne bi ni gledao. Svaki put kad bi završila sa svojom pričom o bolnici, imenovala bi čoveka koji ju je spalio: Huan Martin Posi, njen muž. Tri godine je provela sa njim u braku. Nisu imali dece. Mislio je da ga vara i bio je u pravu: spremala se da ga ostavi. Da bi to izbegao, on ju je unakazio. Da ne bude ničija. Dok je spavala, polio joj je lice alkoholom i prineo upaljač. Dok je bila u bolnici i nije mogla da govori, kad su svi mislili da će umreti, Posi je rekao da se sama zapalila, da se polila alkoholom tokom jedne svađe i zapalila cigaretu dok je još bila mokra.

„I poverovali su mu“, smešila se devojka iz metroa svojim reptilskim ustima bez usana. „Čak mu je i moj tata poverovao.“

Čim je mogla da govori, dok se oporavljala u bolnici, rekla je istinu. On je sada bio u zatvoru.

Kada bi spaljena devojka izašla iz vagona, svi bi ćutali, ali je tajac koji je za sobom ostavljala, ispresecan kloparanjem

voza, bio rečit: odvratno, strašno, nikad je neću zaboraviti, kako može tako da živi.

Možda i nije sve počelo od devojke iz metroa, pomislila je Silvina, ali je ona definitivno inspirisala moju porodicu. Bilo je to jednog nedelnog podneva kad se Silvina sa majkom vraćala iz bioskopa, što je bilo retko pošto skoro nikada nisu zajedno izlazile. Devojka iz metroa je ušla u vagon, razdelila poljupce i ispričala svoju priču. Kada je završila, svima se zahvalila i izašla na sledećoj stanici. Ovog puta nije usledila uobičajena neprijatna tišina ispunjena sramom. Jedan momak kome nije bilo više od dvadeset godina prokomentarisao je: kakva odvratna prevarantkinja, šta hoće da postigne? A onda je krenuo da zbija šale na njen račun. Silvina se sećala kako je njena majka – visoka, kratke sede kose, oličenje autoriteta i moći – ne posrćući prošla kroz ceo vagon, koji se kao i uvek ljuljao, i kad je došla do momka, opalila ga je preko nosa jednim profesionalnim i odlučnim udarcem, od kojeg je počeo da krvari. Šta ti je, kučko matora, drao se, ali njena majka nije ništa rekla ni momku, koji je ječao od bola, ni ostalim putnicima, koji nisu znali da li da je vređaju ili brane. Silvina se sećala brzog pogleda i prećutne naredbe u majčinim očima, sećala se kako su pojurile do vrata čim su se otvorila i kako su nastavile da trče uz stepenice koje vode sa perona, iako Silvina nije bila u kondiciji i lako se umarala i iako bi se uvek zakašljala kad bi trčala, a majka joj je imala preko šezdeset godina. Niko ih nije pratio, ali one to nisu shvatile sve dok nisu stigle do prometnog ugla Korijentesa i Puejredona, gde su se utopile u masu kako bi se otresele mogućeg pratioca ili policije. Nekih dvesta metara kasnije shvatile su da su bezbedne. Silvina nije mogla da zaboravi majčin ushićen i opušten smeh. Godinama je nije videla tako srećnu.

* * *

Da bi došle do lomača, ipak je bila potrebna Lusila i epidemija koju je ona pokrenula. Lusila je bila manekenka, vrlo lepa, a pre svega šarmantna. U TV intervjuima je izgledala rasejana i izgubljena, ali je govorila pametne i smele stvari, pa je i po tome postala poznata. Manje-više poznata. Postala je stvarno slavna tek kada je objavila da izlazi sa Mariom Ponteom, brojem 7 iz tima *Unidos de Kordoba*. Bio je to drugoligaš koji se uspešno plasirao u prvu ligu i tokom dva šampionata ostao među najboljima zahvaljujući izvrsnoj ekipi, a naročito Mariju, koji je bio izvanredan igrač. Iz čiste lojalnosti je odbio ponude evropskih klubova, mada su neki komentatori rekli da mu je sa njegove trideset dve godine i novom konkurencijom u Evropi bilo bolje da postane lokalna legenda nego međunarodni neuspeh. Lusila je izgledala zaljubljeno, i iako su bili stalno u medijima, niko na nju nije mnogo obraćao pažnju. Bili su savršeni i srećni i prosto nije bilo nikakve drame. Ona je dobijala bolje manekenske ugovore za reklame i zatvarala je sve modne revije. On je sebi kupio veoma skupa kola.

Drama je počela jednog jutra kada su Lusilu izneli na nosilima iz njenog i Mariovog stana: 70% tela joj je bilo u opekotinama i rekli su da neće preživeti. Preživela je nedelju dana.

Silvina se jedva sećala vesti i kancelarijskih tračeva. Rekli su da ju je zapalio tokom svađe. Kao kod devojke iz metroa, polio ju je flašom alkohola dok je bila u krevetu i bacio na njeno golo telo upaljenu šibicu. Pustio ju je nekoliko minuta da gori pre nego što ju je prekrrio pokrivačem. Onda je zvao ambulantu. Kao i muž devojke iz metroa, rekao je da je to sama sebi uradila.